

Етиката на Епикур

“Смъртта: когато ние сме, нея я няма; когато тя е, ние не сме”

Древногръцкият философ Епикур е роден в селището Гаргет, близо до Атина, през 341 г. пр. н. е. Родителите му се преселват на остров Самос, където баща му упражнява известно време професията на учител. През 323 г. пр. н. е. Епикур се завръща в Атина, където се запознава с философските и научни идеи на Платон и Аристотел. Впоследствие благодарение на Навситан, последовател на Демокрит, се запознава с атомистическото учение и става привърженик на неговите принципи. След това в продължение на около 10 години е преподавател в различни селища в Мала Азия и спечелва немалко привърженици на атомизма. През 306 г. заедно с част от учениците си той отново се завръща в Атина, където основава философска школа, известна в историята на философията под името: “Градината на Епикур”. Според древните източници на входа на “Градината” стои надписът: “Гостенино, тук ще прекараш добре времето си; тук е върховното благо – удоволствието”. Школата е организирана на сравнително демократични начала и в нея вземат участие представители на различни прослойки на античното общество. Тя се утвърждава като главен разпространител на философския материализъм. Епикур умира през 270 г.

Според свидетелствата на различни древни автори Епикур е автор на около 300 трактата, посветени на различни области на научното познание. Главното му произведение е озаглавено “За природата” и има 37 книги. За съжаление от литературното богатство на мислителя е запазена незначителна част. В съчинението си “За живота, ученията и изказванията на знаменитите философи” Диоген Лаерций привежда текста на три писма на Епикур, адресирани до различни лица. Първото от тях – Писмо до Херодот – представлява кратко изложение на основните натурфилософски възгледи на мислителя. Второто – Писмо до Питокъл – има за предмет космологическите схващания на философа; третото – Писмо до Менойкей – е посветено на етическите въпроси. Запазени са и 40 кратки изказвания или афоризми, обединени под общото заглавие “Главни изречения или Главни мисли”. Ценен източник за учението на Епикур представлява произведението “За природата на нещата” на римския поет и философ Тит Лукреций Кар.

Това, което осмисля съзнателния живот на Епикур, е съдбата на една идея, породена от чистите и безкористни намерения, да се схванат правилно тежненятията и неволите на

хората. В период, когато избухват първите кълнове на скептицизма и песимизмът се загнездява в душата на хората, Епикур има благородната амбиция да освободи човека от страха и суеверието, да му покаже голямата стойност на знанието. Срещу превратностите на деня хуманизмът на философа открива в просвещението важно средство за смисленото съществуване на индивида. Знанието се обявява за протекция на човека, на неговото съществуване, за смисъл на неговото съществуване. Чужд на аристократизма на някои големи мислители, Епикур се нагърбва с призванието “спасител на хората”.

Епикурейството е съществен етап от историята на атомизма и на античната философия изобщо. То не просто възпроизвежда философията на Демокрит, а я обогатява с нови положения, внася нови аспекти в нея. Защиатавайки последователно принципите на философския материализъм, Епикур създава елинисткия модел на атомизма, изменя старата представа за света, ориентира в нова насока нравствено-етическата система и програма на индивида. Учението му представлява нов, специфичен стил на теоретическо разбиране и “усвояване” на човешкото битие и оттук особена мисловност и “философска практика” в античния свят.

На първо място в епикурейството се поставя неговото учение за нравствеността, защото във философската система на Епикур етиката заема много важно място. Етическите му възгледи са тясно свързани с натурфилософските му схващания.

Характерна черта на епикурейската етика е нейният индивидуализъм. Нравственият идеал се свързва с желанията и интересите, със съдбата на отделната личност.

Основен закон в етиката на Епикур е принципът за единството на природата и човека. Те се схващат като единно цяло, защото се подчиняват на едни и същи закони. Човек е неделима част от природата и осмисля своето съществуване съгласно с нейните изисквания. На Епикур принадлежи убеждението, че човек не може да бъде беден или нещастен, ако изхожда от природата и се стреми към нея. В центъра на учението се откроява въпросът за върховното благо и пътищата за неговото естествено и непринудено реализиране. Важна задача на етиката на древногръцкия философ е да се докаже истинността и основателността на “четирите морални норми”:

- 1) боговете не са източник на страх;

- 2) безразличие към смъртта;
- 3) възможност за постигане на щастието;
- 4) смелост при понасянето на злото.

Усвояването на това “лекарство” води, според Епикур, до оздравяването на човешкия дух.

Вътрешният смисъл на епикурейската етика предлага един реалистичен поглед върху света. Тя отчита естествените и реалните условия на човешкото съществуване.

Един от най-отличителните белези на епикурейската етика е нейната антирелигиозна насоченост. Епикур подчертава, че ценностите на живота са онези завоевания, които човек придобива на земята и както хората не са “спуснати на земята със златно въже от небето”, така и ценностите не идват наготово като дар от милостта на боговете, а са естествен резултат от справедливите действия и постъпки на човека. Древногръцкият философ е противник на религията, защото според него тя ограничава свободата на човека и внушава страх. Епикур не е бил аристократ, нито по рождение, нито по дружески кръг, може би това обяснява неговата изключителна враждебност към религията.

Непосредствено изходно положение на епикурейската теория за нравствеността е тезата за удоволствието и страданието. Епикур е смятал, че удоволствието е благо и се придържа със забележителна последователност към всички следствия от този възглед:

“Удоволствието е началото и краят на блажения живот.”

“Не зная как бих могъл да схвана благото, ако се отдръпна от удоволствията на вкуса и се отдръпна от удоволствията на любовта и от тези на слуха и зрението.”

Според общото изискване за човешкото съществуване удоволствието се приема за естествено, а страданието – за противоестествено чувство или преживяване. Основните елементи на епикурейското понятие “удоволствие” могат да се сведат до следните конкретни нравствени норми:

- 1) отсъствие на физически и духовни страдания;
- 2) справедливост или умереност;
- 3) невъзмутимост на духа;
- 4) дружба като висша форма на общуване на хората.

В основата на удоволствията са желанията, които въпреки многообразието си могат да бъдат обединени в три основни групи: 1) естествени и необходими;

2) естествени, но не необходими;

3) неестествени и не необходими.

Към първите философът отнася най-насъщните потребности на индивида – храна, облекло. Към вторите принадлежат онези потребности, удовлетворяването на които надвишава естествените потребности – разкош, пресищане и др. Към третата група спадат всички онези удоволствия и желания, които противоречат на естествените закони за съществуване и съжителство на хората – стремеж към богатство, амбиция за

власт. По този начин епикурейската нравствена норма взема предвид преди всичко потребностите на индивида, детерминиращи неговото поведение. Епикурейската етика полага физическите наслаждения за обект на човешките действия, но те се разглеждат като една от предпоставките за реализиране на нравствения идеал. Природата на удоволствието се определя от реалните резултати на неговото действие.

Удовлетворяването на не необходимите желания и удоволствия води неизбежно до стимулирането на страстите, до пораждането на нови желания и на края до отклоняване от принципите на благоразумния живот. Същността на удоволствието се определя и от неговото пряко отношение към страданията на индивида. Епикурейската максима допуска за естествени и необходими онези удоволствия, които повече или по-малко освобождават индивида от едно или друго страдание. Така удоволствието, чието удовлетворяване причинява страдание не е необходимо, а удоволствия, чието отсъствие води до едно или друго страдание са необходими. В епикурейската етика удоволствията се групират по отношение на движението и покоя. В този смисъл се говори за активни и пасивни удоволствия. Към първите се отнасят радостта, веселието, а към вторите – липсата на страдания. Активните удоволствия се състоят в постигането на желаната цел, като предходното желание е съпроводено със страдание. Пасивните удоволствия се състоят в положението на уравнивост, от което произтича съществуването на вида състояние на нещата, който би бил желан, ако отсъстваше. Епикур твърди, че е по-благоразумно да се преследва вторият от двата вида тъй като е непримесен и не зависи от страданието като стимул на желанието. Когато тялото е в състояние на уравнивост, няма страдание, затова би трябвало да се стремим по-скоро към спокойните удоволствия, отколкото към по-силните. Цел на мъдрият човек е отсъствието на страдание, а не наличието на удоволствие. Удоволствието и страданието взаимно се изключват, но нравственият идеал неизбежно ги включва и двете. Макар да съпътства живота на индивида, страданието не може да бъде пречка за блажено и щастливо състояние. Защото самоуспокоението, което произтича от правилното разбиране на страданието, облекчава отчасти действието му. Човек, според Епикур е длъжен да знае, че силните страдания са краткотрайни, очакването, надеждата за тяхното прекратяване внасят известна хармоничност в поведението му. А онези от страданието, които са по-продължителни, са слаби и не биха могли да разстроят живота на индивида. Това, което определя главния смисъл на епикурейската етика е , че щастието – тази върховна цел на блажения живот – не се състои просто и само в удоволствията, а и в отсъствието на телесни страдания и духовни тревоги, когато тяхното присъствие отклонява човека от неговите естествени потребности и цели. Съгласно с това епикурейската максима изисква човек да се стреми не само към наслаждения, но и към освобождаване от страдания и тревоги. Удоволствията са оправдани, ако чрез премахването на страданията водят до нравствения идеал. Щастието, като върховно и блажено състояние на човешкото съществуване се определя от отношението на главните понятия в епикурейската етика – удоволствие и страдание.

Не по-малко важно значение за точното оценяване на епикурейското схващане за нравствената норма има отношението между така наречените удоволствия на движението и удоволствия на покой. То се конкретизира в две понятия – “умереност” и

“атараксия”. Умереността изразява хармоничността в поведението и действията на индивида. Според Епикур мъдрият човек се задоволява с най-необходимите средства за живот. За епикурейските норми нещастieto произтича не просто и директно от бедността и оскъдните средства на живот, а по-скоро от прекомерните желания, които завладяват духовния мир на човека и предизвикват чувството за неудовлетвореност. Умереността изключва според епикурейската представа за щастието силните стремежи и бурни преживявания, свързани с необосновани действия и неприемливи средства.

Смисълът на епикурейската максима за умереност се реализира в две насоки. От една страна, тя предполага сдържаност спрямо желанията и удоволствията – колкото по-малко желае човек, толкова по-лесно достига своите цели и толкова по-безпрепятствено задоволява своите желания. От друга страна, умереността предполага целесъобразността при подбор на средствата за реализирането на желанията. Умереността не е отказ от удоволствия, не е апатия, а е своеобразен контрол над тях. Епикурейската норма за умереността изразява не само самодисциплинираност на духа, но и благородно примирение. Тя изразява едновременно чувството за скромност и чувството на утешение. Като идея на моралното съзнание умереността е свързана с реалистично отношение към действителността. Епикур смята, че ако човек не притежава чувството за болка от лишенията, на които се подлага, ако не изпитва разочарованието от липсата на разкош и ако не чувства неудовлетвореността от ограничението, не би бил нещастен.

Крайната степен или форма на епикурейската умереност е т. нар. атараксия. Общото определение представя атараксията като най-големия плод на справедливостта, като мира на духа, невъзмутимостта на душата. Философът от “Градината” споделя значително по-умерено разбиране за атараксията. Той свързва нейната същност преди всичко с липсата на страдания, и то на страдания, които нарушават нормалното поведение на индивида. Обаче това състояние не е абсолютната безчувственост, при която индивидът е лишен от всякакви страсти и стремежи, желания и удоволствия. По-скоро това е състояние, при което той се е освободил в най-голяма степен от телесните страдания и духовните тревоги, възпрепятстващи реализирането на естествените и необходими потребности. Атараксията в епикурейската етика е неделимо свързана със субективните условия, които допринасят за утвърждаването на индивида. Тя е една от проявите на индивидуализма. Епикурейският индивидуализъм е средството за достигане на такова състояние, което съответства най-пълно на вътрешните потребности на индивида, на неговия идеал за разумно съществуване. Между него и атараксията съществува взаимосвързаност. Атараксията е проявление на индивидуализма. Тя е една от неговите форми. Атараксията представлява такава форма на моралното съзнание и поведение, при която индивидът търси пътища за утвърждаване на себе си. В епикурейската етика атараксията е онова състояние, при което човек се изолира от условията, накърняващи неговата вътрешна свобода.

“Най-висшето благо от всички е благоразумието: то е по-ценно дори и от философията.”

В епикурейската етика благоразумието се характеризира като най-висше благо, което индивидът може да притежава. От него предимно произтичат добродетелите. На древния философ принадлежи мнението, че един живот без сетивни наслаждения, но устроен на разумна основа, притежава по-голяма стойност, отколкото неразумното съществуване, изпълнено с прекомерни телесни удоволствия.

“... Когато казваме, че удоволствието е крайната цел, ние нямаме предвид насладите на разврата и на грубата сетивност, както мислят някои невежи и противниците на нашите възгледи или пък някои, които разбират неправилно нашето учение, а освобождаването на душата от тревоги. Защото не непрекъснатите пиянства и нощни гуляи, не насладите с момчета и жени, не насладата от риба и от всички други ястия, които поднася разкошно подредената трапеза, правят живота приятен, а трезвият разум, който изследва причините за всеки избор и който прогонва лъжливите мнения, причиняващи най-голяма обърканост на духа.”

Благоразумието е главният фактор, чрез който човек различава доброто от злото, естествените от неестествените, необходимите от не необходимите желания и удоволствия, разкрива същността на моралните ценности, оценява тяхната същност съобразно с естествените и разумни потребности на индивида, помага му да се издигне над неволите на ежедневието и по този начин да стане духовно съпричастен на блаженството. Благоразумието според Епикур е съобразено с необходимите потребности на индивида и естествените изисквания на природата. Но то е преди всичко интелектуално наслаждение, защото самото знание удовлетворява ума и поражда духовно наслаждение. Чрез него настъпва самоуспокоението, че страданията не са фатални, а поносими, понеже продължителните са слаби, а силните – краткотрайни.

Измежду духовните удоволствия, които представляват съдържанието на нравствения идеал епикурейството поставя на първо място познанието. Човек може да бъде щастлив в една или друга степен без и независимо от редица телесни наслаждения. Той би могъл да реализира отчасти нравствения идеал и без отделни духовни удоволствия. Обаче тази възможност е изключена при липсата на знания. Мъдрецът е убеден, че е далеч по-добре да бъде нещастен, но разумен, отколкото неразумен да предполага, че е щастлив. Който не живее разумно, не може да почувства действителната стойност на

приятното наслаждение. Разумното е приятно, но и приятното трябва да бъде разумно, защото разумът е мярата в удоволствията.

Епикурейското определение за нравствения идеал намира пълно проявление и въплъщение в живота на мъдреца, който разбирайки същността на природата формира правилно своето поведение. Мъдрецът търси утеха в спомените на миналото, радва се на настоящето и проявява реалистично отношение към бъдещето. Той не подчинява своето поведение изцяло на бъдещето, понеже то нито му принадлежи напълно, нито му е чуждо изобщо. Мъдрецът живее с известна вяра в бъдещето, но е свободен от мисълта за фаталистическата предопределеност.

Обаче нито миналото, нито бъдещето са главната област, от която той черпи стимули и надежда, наслаждения и удоволствия. Защото миналото е царството на спомените, пораждащи известна утеха, а бъдещето е изворът на надеждите, които нерядко мотивират безпокойство на духа, суетни страсти, нереалистични амбиции и безпочвени очаквания. Единствено настоящето е областта, която стимулира трайни желания, разумни интереси и удоволствия.

Според Епикур човек трябва да се въздържа от обществен живот, тъй като непропорционално на постигната от човека власт, нараства и броят на онези, които му завиждат и затова желаят да му причинят вреда. Дори ако човекът успее външно да избегне нещастията, покоят на ума, в подобно състояние е невъзможен. Мъдрият човек трябва да се опитва да живее незабележимо, за да няма врагове.

Най-безопасното от социалните условия е приятелството. Епикур е човек, който смята, че всички хора, във всички времена следват единствено своето собствено удоволствие, понякога мъдро, понякога не. Той явно е обичал своите приятели, без оглед на онова, което получавал от тях, но убеждавал сам себе си, че е толкова егоистичен, колкото неговата философия утвърждавала, че хората трябва да бъдат. Според Цицерон той твърдял, че "приятелството не може да бъде отделено от удоволствието и поради тази причина трябва да бъде поощрявано, защото без него нито можем да живеем в сигурност и без страх, нито дори приятно". Понякога обаче той забравя повече или по-малко своите теории: "всяко приятелство е желателно само по себе си, въпреки че започва от необходимостта от помощ".

Човек не може да запази приятелството, ако не уважава своите близки както самия

себе си. Отделният човек има вътрешното чувство на задължение да се радва на радостите на приятелите си като на свои радости, да страда за техните неволи, както за своите, да гледа на желанията на другите като на свои собствени интереси.

Два от най-големите източници на страха за Епикур са религията и ужасът от смъртта, които са свързани, тъй като религията поощрява схващането, че мъртвите са нещастни. Затова той търси една метафизика, която би доказала, че боговете не се месят в човешките дела и че душата загива в тялото. Тя е материална и е съставена от частици, подобни на тези на духа и топлината. Атомите на душата са разпределени из цялото тяло. Усещането се дължи на тънки слоеве, излъчвани от телата, придвижващи се, докато не срещнат атомите на душата. Тези слоеве могат да съществуват и след като тялото, от което първоначално произлизат, е било унищожено. Това важи за сънищата. След смъртта душата се разгражда и нейните атоми вече не са способни на усещане, тъй като вече не са свързани с тялото.

“Смъртта не значи нищо за нас, тъй като онова, което се е разложило, не усеща нищо; а онова, което не усеща нищо, не значи нищо за нас.”

Колкото до боговете, Епикур твърдо вярва в тяхното съществуване, тъй като не може да намери друго обяснение на широко разпространената представа за боговете. Но той е убеден, че те не се занимават с работата на човешкия свят. Те са рационални хедонисти, които следват неговите предписания и се въздържат от обществения живот. Следователно няма основание за какъвто и да е страх, че бихме могли да си навлечем гнева на боговете. Макар и подвластни на силите на природата ние все пак притежаваме свободна воля и сме в определени граници господари на собствената си съдба. Не бихме могли да избегнем смъртта, но смъртта, разбрана правилно, не е зло. Ако живеем благоразумно според нормите на Епикур вероятно ще успеем да постигнем известна степен на освободеност от страданието.

Представата за смъртта, която парализира светлите и оптимистични пориви на човека, не би трябвало да играе никаква отрицателна роля в живота на хората, защото, когато те живеят, смъртта отсъства, а когато тя идва, те са прекрачили в света на небитието.

Съществена страна от философията на Епикур е и канониката, която обхваща най-основни проблеми за познавателната дейност. В нея се отстояват принципите на материалистическата теория на познанието, подчертава се обективният смисъл на

познанието, разграничават се отделни степени и форми на тази дейност. Епикурейската каноника в действителност представлява една от формите на елинистичната гносеология. Нейна специфика е ярко подчертаният и гносеологически сенсуализъм, изразен в прочутия постулат:

“Няма нищо в разума, което по-рано да не е било в усещането.”

Достоверността на усещането произтича от непосредствения характер на неговия механизъм, обективната му обусловеност от външните въздействия, от конкретността на причината, която го предизвиква. Значението на сетивните данни се изразява в това, че върху тяхната почва се осъществяват абстрахирането и обобщението на мисловната дейност, за да се достигне до общи понятия и определения. Усещането, общото понятие и чувствата са трите основни критерия за истината. Формулирането на идеята за критерия на истината е и възражение на опитите на скептиците чрез неговото отричане да поставят под съмнение наличието на обективната истина. Но не по-малко важно е и това, че в своята каноника античният мислител разглежда някои значими въпроси на материалистическата логика – идеята за точно и ясно определение, за делението като логическо средство за правилното разбиране на основните класове на битието, схващането за общите и честните знаци и т.н.

Епикурейската етика, с която най-често се свързва творческото дело на античния мислител, е отрицание на прекомерния аристократизъм, на апатията на скептицизма и отчуждението на кинизма. Тя посочва основанията на разумното съществуване, съобразено с непоклатимите закони на света и коренните интереси и естествените потребности на индивида. Школата, ръководена от Епикур, е най-яркото доказателство и въплъщение на дълбоко хуманистичните изисквания и принципи на епикурейската етика.

Епикур разбира същността на света и обществото и открива правилно своето място в него.

Като цяло етиката му е относително ефикасно нравствено наставление. Изразител на тежненията на средните слоеве на робовладелската класа, той им препоръчва нравствено-етически норми, които удовлетворяват техните желания и личностни интереси, осмислят сравнително рационално тяхното съществуване. Етиката на античния мислител е морално средство на индивида – едновременно успокояващо и

удовлетворяващо. Надеждна опора на човешкото “аз”, тя е дълбоко хуманистична. Правилно оценена, тя оказва положителна роля в историята на философската мисъл.